

Устюшенко С. Е.,
аспірантка кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ВПЛИВ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ВСІХ ПЕРЕД ЗАКОНОМ НА ПОРЯДОК ОПЛАТИ СУДОВОГО ЗБОРУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

THE INFLUENCE OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY ALL BEFORE THE LAW ON THE ORDER OF PAYMENT OF COURT FEE IN THE CIVIL PROCESS

У науковій статті досліджено зміст принципу рівності всіх перед законом, враховуючи наявність цілого спектру точок зору на це питання в науці цивільного процесуального права та правові позиції Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, а також визначено характер впливу даного принципу на порядок оплати судового збору при зверненні до суду в порядку цивільного судочинства.

Формальну рівність усіх перед законом розглянуто у її нерозривному зв'язку з принципами справедливості та верховенства права, що вимагають доступності правосуддя для всіх верств населення. Стверджується думка про важливість диференційованого ставлення до суб'єктів із урахуванням їх індивідуальних особливостей та безсумнівну необхідність існування компенсаторів фінансової неспроможності окремих груп громадян сплатити судовий збір у встановленому законом розмірі.

Проаналізовано положення чинного законодавства, що передбачають пільги щодо сплати судового збору. Досліджено два основних види звільнення від оплати судового збору, передбачених законом: за законом, коли від його сплати звільняються позивачі за подання окремих позовів, а також деякі категорії осіб, визначені законом, незалежно від виду позову та за рішенням суду, коли особа звільняється судом від обов'язку сплатити судовий збір лише ad hoc, тобто стосовно даної конкретної справи.

Доведено необхідність розрізняти випадки звільнення від оплати судового збору, передбачені законом, та випадки, коли судовий збір взагалі не сплачується. Встановлено характерні відмінності між цими випадками. Охарактеризовано підстави та процесуальний порядок відстрочення та розстрочення оплати судового збору, а також зменшення його розміру судом. Визначено особливості розподілу судових витрат у випадках, якщо особа, яка звернулася до суду, була звільнена від оплати судового збору, якщо судом їй було розстрочено чи відстрочено його сплату або зменшено розмір оплати судового збору.

Також у статті встановлено недоліки правового регулювання питань, пов'язаних з оплатою судового збору при зверненні до суду з заявою про скасування судового наказу та сформульовано пропозицію щодо їх виправлення.

Ключові слова: *рівність, справедливість, доступність правосуддя, звернення до суду, судові витрати, судовий збір, відстрочення, розстрочення.*

In the scientific article the content of the principle of equality of all before the law is examined, taking into account the presence of a whole spectrum of points of view on this issue in the science of civil procedural law and legal positions of the Constitutional Court of Ukraine and the European Court of Human Rights, as well as the nature of the influence of this principle on the procedure for payment of a court fee when appealing to the court in civil proceeding.

Formal equality of all before the law is considered in its inextricable connection with the principles of justice and the rule of law, requiring the accessibility of justice for all segments of the population. It is stated that the differentiated attitude towards the subjects is important, taking into account their individual characteristics, and the undoubted necessity of the existence of compensators for the financial insolvency of certain groups of citizens to pay court fees in the amount established by law.

The article analyzes the provisions of the current legislation, which provide for privileges to pay court fees. Two main types of exemption from payment of a court fee are investigated: according to the law, when the plaintiffs are released from their payment for filing individual claims, as well as certain categories of persons, determined by law, regardless of the type of claim and court decision, when the person is released by a court from the duty to pay the court fee is only ad hoc, that is, in relation to this particular case.

The necessity to distinguish cases of exemption from payment of a court fee, provided by law, and cases where the court fee is not paid at all, is proved. The distinctive differences between these cases are established. The grounds and procedural order of deferment and deferral of payment of court fee, as well as reduction of its size by court, are characterized. The peculiarities of the distribution of court costs in cases where the person who appealed to the court was dismissed from payment of court fee, if it was arranged by a court or delayed its payment or reduced amount of payment of court fee.

Also, the article identifies the shortcomings of legal regulation of issues related to the payment of court fees when appealing to a court with a statement on the cancellation of a court order and formulated a proposal for their correction.

Key words: *equality, justice, accessibility of justice, appeal to court, court costs, court fee, deferral, installment.*

Постановка проблеми. Ідея рівності є однією з найважливіших ідей у демократичному суспільстві. Як вірно відзначає С.Б. Боднар, найважливішою функцією сучасної етики та філософії права є досягнення рівності, а не затвердження нерівності. Ідея справедливості, без сумніву, передбачає, що закон у рівній мірі поширюється на всіх людей у будь-яких ситуаціях. Норму, яка застосовується саме таким чином, без певної дискримінації, можна вважати втіленням справедливості [1, с. 25].

У зв'язку з цим виникає закономірне питання про відповідність положень ЦПК України та Закону України «Про судовий збір», які передбачають дещо диференційований підхід до сплати судового збору (надання пільг окремим групам осіб, можливість відстрочення та розстрочення оплати судового збору, зменшення судом розміру його оплати для деяких громадян) принципу рівності всіх перед законом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика судових витрат, зокрема щодо обов'язку

оплати судового збору при звернення до суду, були предметом наукових досліджень багатьох науковців, серед яких: С.С. Богля, О.Т. Боннер, М.А. Вікут, М.А. Гурвіч, А.О. Добровольський, О.В. Зварич, О.П. Клейнман, В.П. Скобелєв, Н.О. Чечина, Д.М. Чечот, М.С. Шакарян, К.С. Шмотін, Є.М. Шокуєва, К.С. Юдельсон та інші. Висвітлювалось у науковій літературі й питання щодо впливу принципів судочинства (переважно, принципу доступності правосуддя) на інститут судових витрат. Це питання досліджено у працях таких вчених: Ю.В. Білоусов, В.В. Заборовський, Л.Є. Зуєва, О.М. Капля, В.В. Манзюк, К.С. Пашенко, Н.Ю. Сакара, Р.Ю. Ханік-Посполітак та інших.

Однак питання про відповідність положень чинного законодавства України, які визначають порядок оплати судового збору при зверненні до суду в порядку цивільного судочинства, принципу рівності всіх перед законом науковцями практично не розглядалось.

Метою статті є встановлення відповідності закріпленого в чинному законодавстві України порядку оплати судового збору принципу рівності всіх перед законом.

Виклад основного матеріалу. Конституційний Суд України в одному зі своїх рішень наголосив, що рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено у міжнародних правових актах з питань захисту прав і свобод людини і громадянина, зокрема у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року (ст. 14, 26), Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (ст. 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (ст. 1), ратифікованих Україною та у Загальній декларації прав людини 1948 року (ст. ст. 1, 2, 7).

Гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. У правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Ніхто не може бути обмежений у праві на доступ до правосуддя, яке охоплює можливість особи ініціювати судовий розгляд та брати безпосередню участь у судовому процесі, або позбавлений такого права [2].

У судовому процесі принцип рівності всіх перед законом доповнюється рівністю всіх перед судом. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Суд створює такі умови, за яких кожному учаснику судового процесу гарантується рівність у реалізації наданих процесуальних прав та у виконанні процесуальних обов'язків, визначених процесуальним законом [3].

Як зазначає Н.Ю. Голубєва, принцип рівноправності означає, що дія законів однаковою мірою обов'язкова для всіх осіб і водночас всі особи мають рівні процесуальні можливості для здійснення і захисту своїх прав, інтересів та свобод [4, с. 108].

Принцип рівноправності має заборону на одержання будь-якою зі сторін судового розгляду процесуальних переваг перед іншою стороною, а також обмеження права однієї з них [5, с. 123].

Засада рівності учасників судового процесу перед законом і судом пов'язана з правом чи гарантіями на доступ до правосуддя, на справедливий суд та означає однакове застосування судом закону до всіх учасників судового процесу та відповідно до мети правової норми, неупереджене ставлення суду до всіх учасників судового процесу та забезпечення їм рівних процесуальних прав [6, с. 45].

На думку Європейського суду з прав людини принцип рівності сторін – один із складників ширшої концепції справедливого судового розгляду – передбачає, що кожна сторона повинна мати розумну можливість представляти свою сторону в умовах, яку не ставлять їй в суттєво менш сприятливе становище в порівнянні з опонентом [7].

Одним з важливих аспектів сучасного розуміння принципу формальної рівності перед законом є диференційоване відношення до суб'єктів, із урахуванням їх індивідуальних особливостей. Інакше кажучи, це означає необхідність однакового поводження зі всіма особами, що з певних причин відносяться до визначеної категорії [1, с. 25]. Також рівне поводження зі всіма вимагає прийняття спеціальних заходів захисту окремих прошарків суспільства для того, щоб дати їм можливість захищати та реалізувати власні права на рівні з іншими [1, с. 26]. Саме в такому разі формальна рівність узгоджується з концепцією соціальної справедливості.

Закон вимагає у випадку звернення до суду за захистом порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод чи охоронюваних законом інтересів у порядку цивільного судочинства сплачувати судовий збір. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про судовий збір» платниками судового збору є громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи - підприємці, які звертаються до суду чи стосовно яких ухвалене судове рішення, передбачене цим Законом.

Водночас, законодавство містить низку положень, покликаних компенсувати фінансову неспроможність окремих груп громадян сплатити судовий збір у встановленому розмірі, оскільки в контексті принципів справедливості та верховенства права, що вимагають доступності правосуддя для всіх верств населення, формальну рівність не можна розглядати у її спрощеному розумінні як встановлення для всіх

без винятку однакового обов'язку сплати судового збору при зверненні до суду.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (РИМ, 4.XI.1950), Рекомендація щодо заходів, які полегшують доступ до правосуддя № R (81)7, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 14 травня 1981 року, та практика Європейського суду з прав людини під час застосування цієї Конвенції не визнають необхідність сплати судових витрат обмеженням права доступу до суду. Разом із тим, ураховуючи положення пункту 1 статті 6 Конвенції та прецедентну практику Європейського суду з прав людини (зокрема, рішення від 19 червня 2001 року у справі «Креуз проти Польщі» (Kreuz v. Poland)), сплата судових витрат не повинна перешкоджати доступу до суду, ускладнювати цей доступ таким чином і такою мірою, щоб завдати шкоди самій суті цього права, та має переслідувати законну мету (п. 1 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 р. № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах»).

Чинне законодавство України містить правові норми, які передбачають зменшення розміру оплати судового збору, повне звільнення від оплати судового збору або його оплати на пільгових умовах. Серед таких норм можна назвати:

1) положення, які передбачають звільнення від оплати судового збору при зверненні до суду;

2) положення, які передбачають можливість відстрочення та розстрочення сплати судового збору або зменшення його розміру.

Звільнення від оплати судового збору буває двох видів: за законом та за рішенням суду. К.С. Пащенко називає ці два види звільнення від оплати судових витрат умовним і безумовним. Останнє здійснюється в силу приписів законів, які звільняють певні категорії осіб від сплати судового збору і витрат на правову допомогу, а перше залежить від майнового стану особи, який на переконання суду (судді) ускладнює оплату судових витрат у повному обсязі. Умовне звільнення від оплати судових витрат автор поділяє на повне і часткове [8, с. 45].

Згідно зі ст. 5 Закону України «Про судовий збір» визначено пільги щодо сплати судового збору, відповідно до якої від його сплати звільняються позивачі за подання окремих позовів, а також деякі категорії осіб, визначені законом, незалежно від виду позову (п. 6 постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 р. № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах»).

Необхідно розрізнити випадки звільнення від оплати судового збору, передбачені ст. 5 Закону України «Про судовий збір», та випадки, коли судовий збір взагалі не сплачується, передбачені ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір». Різниця полягає в тому, що звільнення від оплати судового збору є пільгою, яка надається законом особі, яка

належить до тієї чи іншої категорії осіб або позивачам у конкретних категоріях справ. Інша сторона такої пільги не має, а тому у випадку програшу нею справи суд стягує з такої сторони судовий збір у встановленому законом розмірі. У випадках, передбачених ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір», відсутній об'єкт справляння судового збору, а тому судовий збір не стягується з жодної сторони.

Слід зауважити, що чинна редакція Закону України «Про судовий збір» містить колізію, внаслідок якої для заяв про скасування судового наказу, за які відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір» судовий збір не сплачується, у ст. 4 цього ж Закону встановлено ставку судового збору. Також відповідно до п. 1 ч. 5 ст. 170 ЦПК України до заяви про скасування судового наказу має бути додано документ, що підтверджує сплату судового збору. Вказана колізія потребує усунення шляхом внесення змін до чинного законодавства.

Перелік випадків звільнення від оплати судового збору, що міститься в ст. 5 Закону України «Про судовий збір», не є вичерпним. Такі випадки додатково можуть визначатися нормами інших законів. Наприклад, відповідно до ч. 3 ст. 22 Закону України «Про захист прав споживачів» споживачі звільняються від сплати судового збору за позовами, що пов'язані з порушенням їх прав.

21 березня 2018 року Велика Палата Верховного Суду ухвалила постанову у справі № 761/24881/16-ц (провадження № 14-57цс18), в якій визнала, що позивачі у справах про захист їхніх прав як споживачів звільнені від сплати судового збору відповідно до Закону України «Про захист прав споживачів» не тільки в суді першої інстанції, а й у всіх подальших інстанціях, відступивши, таким чином, від правової позиції, яка була висловлена Верховним Судом України у 2017 р. у справах № 6-185цс17 та 6-916цс17, згідно якої позивачі у справах про захист прав споживачів звільнялися від оплати судового збору лише при зверненні до суду першої інстанції.

При цьому Верховний Суд зазначив, що відсутність у Законі України «Про судовий збір» серед осіб, які звільняються від сплати цього збору, категорії споживачів не може означати, що вони не мають зазначеної пільги, оскільки її встановлено спеціальним законом, який гарантує реалізацію та захист прав споживачів.

Верховний Суд виходив з того, що ст. 5 Закону України «Про судовий збір» не містить вичерпного переліку осіб, яким надано пільги щодо сплати судового збору, як і не містить позиції про те, що пільги надаються лише за пред'явлення позову. Спеціальний закон, звільнивши споживачів від сплати судового збору за подання позову зазначив, що вони звільняються з метою захисту своїх порушених прав [9].

Якщо закон передбачає звільнення від оплати судового збору в усіх випадках звернення до суду, осіб, яким надана така пільга, то суд може звільнити особу від обов'язку сплатити судовий збір лише ad hoc, тобто стосовно даної конкретної справи. Для цього особа, яка за законом не звільнена від

обов'язку сплачувати судовий збір при зверненні до суду, разом з позовною заявою чи іншим процесуальним документом, яким ініціюється початок судового процесу, повинна подати до суду клопотання про звільнення її від оплати судового збору.

Цікаво, що закон закріплює тотожні підстави як для звільнення судом від оплати судового збору, так і для зменшення розміру його оплати, а також для відстрочення та розстрочення сплати судового збору. Відповідно до ч. 1 ст. 136 ЦПК України суд, враховуючи майновий стан сторони, може своєю ухвалою відстрочити або розстрочити сплату судового збору на визначений строк у порядку, передбаченому законом, але не більше як до ухвалення судового рішення у справі. Спеціальна норма, яка стосується судового збору, міститься в ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судовий збір», відповідно до якої, враховуючи майновий стан сторони, суд може своєю ухвалою за її клопотанням відстрочити або розстрочити сплату судового збору на певний строк, але не довше ніж до ухвалення судового рішення у справі за таких умов:

1) розмір судового збору перевищує 5 відсотків розміру річного доходу позивача – фізичної особи за попередній календарний рік;

2) позивачами є:

а) військовослужбовці;

б) батьки, які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю, якщо інший з батьків ухиляється від сплати аліментів;

в) одинокі матері (батьки), які мають дитину віком до чотирнадцяти років або дитину з інвалідністю;

г) члени малозабезпеченої чи багатодітної сім'ї;

г) особа, яка діє в інтересах малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена; або

3) предметом позову є захист соціальних, трудових, сімейних, житлових прав, відшкодування шкоди здоров'ю.

Суд може зменшити розмір судового збору або звільнити від його сплати на підставі, зазначеній у частині першій цієї статті [10].

Тобто підставами для відстрочення або розстрочення сплати судового збору, зменшення розміру судового збору або звільнення від його сплати є одночасно незадовільний майновий стан особи, яка звертається до суду, та наявність хоча б однієї з вищезазначених умов. Наявність таких підстав має бути підтверджена належними та допустимими доказами, доданими до клопотання.

У кожному конкретному випадку в клопотанні має бути зазначено, про що просить особа, яка звертається до суду: про відстрочення чи розстрочення оплати судового збору, зменшення розміру чи повне звільнення від його оплати, та наведено відповідне

обґрунтування. Обґрунтування пов'язаних із цим обставин, які свідчать про неможливість або скруту у здійсненні оплати судового збору у встановлених законом розмірах та у встановлені терміни, покладається на зацікавлену сторону [11, с. 385–386].

Як вказує К.С. Пашенко, повне звільнення від оплати усіх судових витрат застосовується судом до тих осіб, рівень статків яких не дозволяє взагалі робити будь-які судові витрати, інакше вони неспроможні будуть забезпечити свої найнеобхідніші життєві потреби (житло, харчування тощо) [8, с. 45].

В юридичних джерелах відзначається, що вирішуючи конкретну справу, суд за своїм внутрішнім переконанням встановлює відсутність чи наявність в особи можливості сплатити судовий збір, враховуючи її майновий стан. Найчастіше суди, відмовляючи у задоволенні клопотань про звільнення від сплати судового збору, обґрунтовують свою позицію відсутністю належних доказів. Зокрема, суди зазначають, що довідка про заробітну плату чи про отриману пенсію за останній період не свідчить про те, що в особи не може бути інших доходів, а отже, не є належним доказом скрутного матеріального становища. На підтвердження відсутності інших доходів суди достатньо часто вимагають саме довідку про доходи особи, видану органами ДФС [12, с. 16].

Також слід відзначити, що суд зменшує розмір оплати судового збору або звільняє від його оплати лише одну сторону, ту, яка подала відповідне клопотання та довела його обґрунтованість. Якщо ж така сторона виграла справу, судовий збір стягується судом з іншої сторони в повному обсязі. Так, у випадку повного звільнення від оплати судового збору, він стягується з іншої сторони на користь держави, а у випадку зменшення розміру його оплати: в частині сплаченого – на користь сторони, яка виграла справу, а в іншій частині – на користь держави.

Висновки. У контексті принципів справедливості та верховенства права формальну рівність не можна розглядати у її спрощеному розумінні як встановлення для всіх без винятку однакового обов'язку сплати судового збору при зверненні до суду. Законодавець цілком обґрунтовано застосовує диференційований підхід до різних груп громадян шляхом встановлення певних пільг, які компенсують фінансову неспроможність таких громадян сплатити встановлені ставки судового збору при зверненні до суду, забезпечуючи тим самим доступність правосуддя для всіх верств населення.

З метою усунення законодавчої колізії між нормами ЦПК України та Закону України «Про судовий збір» пропонуємо видалити з переліку заяв, за подання яких не сплачується судовий збір, що міститься в ч. 2 ст. 3 Закону України «Про судовий збір», заяву про скасування судового наказу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боднар С.Б. Рівність у праві – справедлива нерівність. *Науковий вісник Чернівецького університету. Збірник наук. праць. Правознавство*. 2006. Вип. 311. С. 24–28.
2. Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. *Офіційний вісник України*. 2012. № 32. Ст. 1202.
3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 31. Ст. 545.
4. Голубева Н.Ю. Поняття та система принципів цивільного процесуального права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. Вип. 53. С. 103–114.
5. Козирєва В.П., Гаврилішин А.П. Принцип змагальності та процесуальної рівності в міжнародному комерційному арбітражі. *Юридичний вісник*. 2015. № 4 (37). С. 120–124.
6. Кройтор В. Категорія рівності у здійсненні правосуддя у філософії та праві: встановлення нових дороговказів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 41–49.
7. Рішення Європейського суду з прав людини від 15 травня 2008 року у справі Надточій проти України. *Офіційний вісник України*. 2008. № 85. Ст. 2867.
8. Пашенко К.С. Процесуальні дії щодо розміру і сплати судових витрат як гарантія доступу до правосуддя (на прикладі статті 88 Кодексу адміністративного судочинства України). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2016. Вип. 36. Том 2. С. 43–46.
9. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 21.03.2018 р. у справі № 761/24881/16-ц (провадження № 14-57цс18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/73054749>.
10. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2011 р. № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст. 87.
11. Тріпільський Г.Я. Судовий захист у розумінні нового Закону України «Про судовий збір». *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 66. С. 382–388.
12. Михайлюк Я. Судові витрати. Правове регулювання за новими кодексами (у господарському та цивільному процесі). *Юридична газета*. 2018. № 50 (652). С. 9, 16–17.